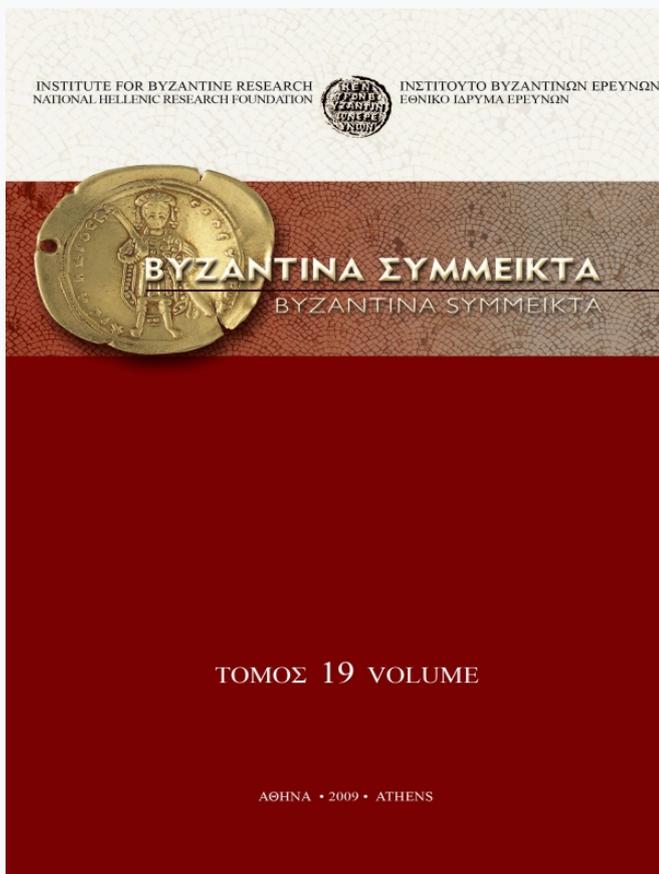

Byzantina Symmeikta

Vol 19 (2009)

BYZANTINA SYMMEIKTA 19

"Επιμερισμοί κατά στοιχείον γραφικά" και
Ίαμβικοί Κανόνες Χριστουγέννων, Φώτων και
Πεντηκοστής

Αφροδίτη ΓΚΕΝΑΚΟΥ-ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.952](https://doi.org/10.12681/byzsym.952)

Copyright © 2014, Αφροδίτη ΓΚΕΝΑΚΟΥ-ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΚΕΝΑΚΟΥ-ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΥ Α. (2010). "Επιμερισμοί κατά στοιχείον γραφικά" και Ίαμβικοί Κανόνες Χριστουγέννων, Φώτων και Πεντηκοστής. *Byzantina Symmeikta*, 19, 83–97. <https://doi.org/10.12681/byzsym.952>

ΕΠΙΜΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΙΑΜΒΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ
ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ, ΦΩΤΩΝ ΚΑΙ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ*

Ο Η. Hunger υποστηρίζει ότι «για τους ίδιους τους Βυζαντινούς ή φιλολόγια, δηλαδή ή σπουδὴ τῆς γλώσσας καὶ τῶν ἔργων ποὺ εἶχαν συντεθεῖ στὴ γλώσσα αὐτῇ, ἦταν πάντα μιὰ ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀποστολὴ»¹. Ὅταν μάλιστα συνέβαινε, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, σὲ γραπτὸ κείμενο ἢ μὲν γλώσσα νὰ ἀποδίδει ὑψηλὰ νοήματα μὲ λεξιλόγιο ἀπὸ τὴ διαχρονία τῆς ἑλληνικῆς, τὸ δὲ κείμενο νὰ ἔχει στοιχεῖα ἐγνωσμένης λογοτεχνικότητας, ἢ κοινωνία σύσσωμη τὸ χαιρέτιζε ὡς πνευματικὸ ἐπίτευγμα.

Αὐτὸ συνέβη μὲ τοὺς Ἰαμβικοὺς Κανόνες (= ΙΚ) Χριστουγέννων, Φώτων καὶ Πεντηκοστῆς², στοὺς ὁποίους τὸ μὲν θεματικὸ ἀντικείμενο

---

* Τὴν ὑπόδειξη τοῦ θέματος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου χρωστῶ στὸν καθ. Χ. Θεοδωρίδη, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ. Τὸ ἄρθρο διάβασαν οἱ καθ. Δ. Καλαμάκης καὶ Ἄ. Μαρκόπουλος τοὺς ὁποίους ἐπίσης εὐχαριστῶ.

1. Ἀποκαλεῖ μάλιστα ὁ Hunger τὴν ἐνασχόληση τῶν βυζαντινῶν λογίων μὲ θέματα γραμματικῆς, μετρικῆς, ὀρθογραφίας, διαλεκτολογίας καὶ λεξικογραφίας, «ἀπαραίτητες προϋποθέσεις τῆς φιλολογίας». Βλ. Η. HUNGER, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Β', Ἀθήνα 1992, 68 καὶ 376.

2. Ἀποδίδονται στὸν Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνὸ καὶ βρίσκονται ἐκδεδομένοι στὴν PG 96, στ. 817c-840a, ἢ ὁποῖα ἀναπαράγει τὴν ἔκδοση τοῦ M. LE QUIEN τοῦ 1712. Ἐν συνεχείᾳ ἐξεδόθησαν ἀπὸ τοὺς W. CHRIST - M. PARANIKAS, *Anthologia Graeca carminum Christianorum*, Leipzig 1871 (ἀνατύπ. Hildesheim 1963), 199-215, ἐπὶ τῇ βάσει τριῶν χειρογράφων τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰ. (W. CHRIST - M. PARANIKAS, σ. CXLIV). Οἱ κανόνες ἐξεδόθησαν ἐπίσης ἀπὸ τὸν A. NAUCK, *Ioannis Damasceni canones iambici cum commentario et indice verborum ex schedis Augusti Nauck editi (iussu Imperialis Academiae edidit P. NIKITIN)*, στὸ

εἶναι ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου καὶ ἡ φανέρωση τοῦ Πνεύματος, ἡ δὲ μορφὴ συνδυάζει ταυτόχρονα προσωδιακὸ καὶ ρυθμοτονικὸ μέτρο, μὲ εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις μεγάλης ποιητικῆς τόλμης³. Τὴν ἀπήχηση τῶν ΙΚ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία βρῖσκουμε ἀποτυπωμένη στὴ Σούδα, ὅταν σχολιάζει «οἱ γοῦν ἁσματικοὶ κανόνες Ἰωάννου τε καὶ Κοσμά σύγκρισιν οὐκ ἐδέξαντο, οὐδὲ δέξαιντο, μέχρις ἂν ὁ καθ' ἡμᾶς βίος περαιωθῆσεται»⁴.

Ταυτόχρονα οἱ ΙΚ ἀπετέλεσαν ἀντικείμενο συστηματικῆς μελέτης καὶ διδασκαλίας⁵. Τὸ *Λεξικὸν* τοῦ Θεοδοσίου μοναχοῦ⁶, ἡ *Σούδα*⁷,

Mélanges gréco-romains tirés du Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg VI (1894) 199-224. Τὴν ἔκδοση αὐτὴ χρησιμοποίησε.

3. Αἰσθητικὴ ἀποτίμησή τους ἔχει ἐπιχειρήσει ὁ Θ. ΞΥΔΗΣ, «Ἰαμβικοὶ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ» (ἀ' δημοσίευση: *Ὁ αἰώνας μας*, 1948), καὶ ἀνατύπωση στὸν τόμο *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, Ἀθήνα 1978, 68-86.

4. *Suidae Lexicon*, ἔκδ. A. ADLER, τ. II, Leipzig 1931 (=Sud.), ι 467 (σ. 649).

5. Γενικὰ γιὰ τὶς ἐρμηνεῖες κανόνων βλ. Ph. A. DEMETRAKOPOULOS, "The Exegeses of the Canons in the Twelfth Century as School Texts", *Δίπτυχα* 1 (1979) 143-157, καθὼς καὶ τὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο τῆς A. GIANNOULI, *Die beiden byzantinischen Kommentare zum Großen Kanon des Andreas von Kreta. Eine quellenkritische und literarhistorische Studie* [WBS, Bd. XXVI], Wien 2007, 14-24. Ἐρμηνευτικὰ φιλόλογικὰ ἔργα τῶν Ἰαμβικῶν Κανόνων συνέθεσαν βυζαντινοὶ φιλόλογοι· βλ. ἐνδεικτικὰ αὐτὸ τοῦ Γρηγορίου Πάρδου (*Gregorio di Corinto Esegese al canone giambico per la Pentecoste attribuito a Giovanni Damasceno*, ἔκδ. F. MONTANA, Pisa 1995) καὶ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου (*Theodori Prodromi Commentarios in carmina sacra melodorum Cosmae Hierosolymitani et Ioannis Damasceni ad fidem codicum manuscriptorum primus edidit* H. M. STEVENSON, Roma 1888, μὲ πρόλογο τοῦ I. B. PITRA).

6. Τὴ μελέτῃ τῆς χειρόγραφης παράδοσης τοῦ *Λεξικοῦ* τοῦ Θεοδοσίου, καθὼς καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ κεμένου του πραγματοποιήσα στὴ διδακτορικῇ μου διατριβῇ, τὴν ὁποία καὶ πρόκειται νὰ δημοσιεύσω. Οἱ ὑπάρχουσες ἐκδόσεις τοῦ *Λεξικοῦ* τοῦ Θεοδοσίου εἶναι αὐτὴ τοῦ L. BACHMANN, *Anecdota Graeca*, Leipzig 1828, τ. I, 450-459, τοῦ G. DE ANDRÉS, "Carta de Teodosio el gramatico (IX s.) sobre el lexico de los canones de san Juan Damasceno, segun el codice complutense 'Villamil No 30'", *Emerita* 41 (1973) 377-395 (=ANDRÉS, *Lexico*), τὴν ὁποία καὶ θὰ χρησιμοποίησω στὴ συνέχεια. Βλ. καὶ L. DE STEFANI, "Per le fonti dell'Etimologico Gudiano", *BZ* 16 (1907) 52-68, τοῦ ἰδίου, "Il lessico ai canoni giambici di Giovanni Damasceno secondo un ms. Romano", *BZ* 21 (1912) 431-435 καὶ F. MONTANA, "L'inizio del Lessico di Teodosio grammatico ai canoni liturgici nel Laur. 57.48", *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 123 (1995) 193-200.

7. Βλ. ἐνδεικτικὰ Sud ε 58: «εἵκαθεν = ὑπεχώρει οἷς εἵκαθε πῦρ ἄσπετον». Ἡ φράση μὲ πλάγια στοιχεῖα εἶναι δάνειο ἀπὸ τὸν Ἰαμβικὸ Κανόνα τῶν Χριστουγέννων, στίχ. 84 τῆς ἐκδόσεως τοῦ NAUCK.

καὶ τὸ *Etymologicum Gudianum*⁸ ἐρμηνεύουν γλῶσσες τῶν ΙΚ, καθὼς ἀντιστοιχῶς καὶ οἱ Ἐπιμερισμοὶ τῶν Κανόνων⁹ περιέχουν ἐκτενέστερες πληροφορίες γιὰ τὸ λεξιλόγιό τους.

Ἐπὶ τὸν τίτλο Ἐπιμερισμοὶ¹⁰ ἔχουν ἐκδοθεῖ κείμενα ὅπως, *Ἐπιμερισμοὶ στοὺς Ψαλμοὺς*¹¹, *στὸν Ὅμηρο*¹², *στὸν Ἡρωδιανό*¹³, *τοῦ Τριχᾶ*¹⁴, τὰ ὁποῖα λαμβάνουν τὸ ὕλικό τους, τίς λέξεις, δηλαδή, πὸ ἐπιμερίζουν, ἀπὸ συγκεκριμένα κείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ οἱ ἀντίστοιχες ὀνομασίες. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῶν Ἐπιμερισμῶν στοὺς Ψαλμοὺς καὶ στὸν Ὅμηρο, πρόκειται γιὰ ἐπεξηγήση ὀμηρικῶν καὶ ψαλμικῶν λέξεων ὅπως σὲ ἐτυμολογικὸ λεξικό, ταυτοχρόνως μὲ ἐφαρμογὲς τῆς γραμματικῆς¹⁵ στὰ προαναφερθέντα

8. *Etymologicum Gudianum*, ἔκδ. Α. DE STEFANI, τ. I-II, Leipzig 1909-1920 (ἀνατύπ. Amsterdam 1965). Βλ. ἐνδεικτικὰ τ. I, σ. 32.16: «ἄθρ[ει]: ἐκ τοῦ δρω, τὸ βλέπω ... ἀθρών ὁ πλάστης ἐν ζῳφῶ τῶν παισιμάτων». Ἡ φράση μὲ πλάγια εἶναι δάνειο (NAUCK, II, 56). Βλ. καὶ τὴν μελέτη τοῦ DE STEFANI, (παραπάνω σημ. 6).

9. R. GÉNAKOU-BOROVILLOU, "Les "Épimérismes sur les canons". Présentation d'une œuvre inconnue de la littérature byzantine", *XXe Congrès International des Études Byzantines. Pré-actes. III. Communications libres*, Paris 2001, 52.

10. Γιὰ τὸ γραμματικὸ εἶδος τῶν Ἐπιμερισμῶν δὲν ἔχει διατυπωθεῖ μέχρι σήμερον σαφῆς ὀρισμὸς: βλ. σύνοψη τῶν κυριότερων προσπαθειῶν πρὸς περιγραφή τοῦ εἶδους στὴ μελέτη μου Α. ΓΚΕΝΑΚΟΥ-ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΥ, «Οἱ Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον Γραφικά. Παρατηρήσεις στὴ δομὴ καὶ στὸν τρόπο σύνθεσής τους», *Βυζαντινὰ* 28 (2008), 21-50. Παράδειγμα ἀπὸ τὴ νεότερη βιβλιογραφία, ὅπου ἐπικρατεῖ ἀσάφεια ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸ, βλ. ἐνδεικτικὰ Ε. DICKEY, *Ancient Greek Scholarship : a Guide to Finding, Reading, and Understanding Scholia, Commentaries, Lexica, and Grammatical Treatises, from their Beginnings to the Byzantine Period* [Classical Resources Series, 7], Oxford 2007. Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἐξεταζόμενα εἶδη κειμένων δὲν ἀντιμετωπίζονται οἱ ἐπιμερισμοὶ ὡς διάφορο εἶδος: ἀκόμα καὶ στὸ γλωσσάριο, σ. 238, δίνεται ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιμερισμοῦ, "distribution; parsing; division of a sentence into words; analysis; classification", ἐνῶ ἡ λέξις ἐπιμερισμὸς θεωρεῖται ἐσφαλμένα τριγενὲς ἐπίθετο «ἐπιμερισμὸς, ἡ, ὄν».

11. *Georgii Choerobosci Dictata in Theodosii canones necnon epimerismi in psalmos*, ἔκδ. TH. GAISFORD, Oxford 1842, τ. III, 1-193.

12. *Epimerismi Homerici. Pars prior*, ἔκδ. Α. DYCK, Berlin-New York 1983, *Epimerismi Homerici-Lexicon AIMΩΔΕΙΝ. Pars altera*, ἔκδ. Α. DYCK, Berlin-New York 1995.

13. *Ἐπιμερισμοὶ κατὰ ἀλφάβητον τοῦ Ἡρωδιανοῦ (Herodiani Partitioes)*, ἔκδ. JO. FR. BOISSONADE, London 1819 (ἀνατύπ. Amsterdam 1963).

14. Βλ. HUNGER, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, 436. Οἱ Ἐπιμερισμοὶ τοῦ Τριχᾶ περιέχουν μόνον μετρικὰ παρατηρήσεις στὸ Ἐγχειρίδιο τοῦ Ἡφαιστίωνος, βλ. καὶ τὴ μελέτη μου «Οἱ ἐπιμερισμοὶ», 23 σημ. 11, ὅπου καὶ οἱ παραπομπές.

15. P. LEMERLE, *Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς*, Ἀθήνα 1981, 227.

κείμενα, ἐνῶ στοὺς Ἐπιμερισμοὺς τοῦ Τριχᾶ καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ συντέμνεται τὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ μεταβάλλεται ἀκόμα καὶ ἡ διάταξί του¹⁶ χωρὶς νὰ ἐπεξηγοῦνται οἱ λέξεις.

Τὸ ἐκδεδομένο κείμενο ποὺ φέρει τὸν δυσσερμηνευτο τίτλο Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ (= Ἐπ.)¹⁷, τοῦ ἐνάτου/δεκάτου αἰώνα, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης. Οἱ Ἐπιμερισμοὶ αὐτοὶ ἀπετέλεσαν πηγή γιὰ μεταγενέστερα ἔργα, ὅπως τὸ *Etymologicum Parvum*¹⁸ (10-11ος αἰ.)¹⁹ καὶ τὸ *Etymologicum Gudianum*²⁰ (12ος αἰ.)²¹, ἐνῶ τὰ κείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄντλησαν λέξεις γιὰ νὰ συνθέσουν *λήμματα*, δηλαδὴ τὸ ὑλικὸ πρὸς ἐπιμερισμό, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ συνθέσουν *ἐρμηνεύματα*²², δηλαδὴ οἱ πηγές τους, ἐλάχιστα ἔχουν διερευνηθεῖ.

16. Λεπτομερέστερη πραγμάτευση τοῦ θέματος βλ. στὴ μελέτη μου “Baroccianus gr. 50: Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ. *Terminus ante quem* pour le lexique de Théodose le grammairien (IXes.)”, *Byz* 72 (2002) 250-269.

17. Ἡ μόνη ἔκδοση ποὺ ὑπάρχει εἶναι αὐτὴ τοῦ J. A. CRAMER, *Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium*, Oxford 1835 (ἀνατύπ. Amsterdam 1963), τ. II, σ. 331-475 (στὸ ἐξῆς = AO). Συμπλήρωση τῆς χειρόγραφης παράδοσης γίνεται ἀπὸ τὸν J. SCHNEIDER, *Les traités orthographiques grecs antiques et byzantins* (*Corpus Christianorum, Lingua Patrum*, III), Turnhout 1999, 418. Ἡ ἔκφραση *κατὰ στοιχεῖον* σημαίνει ὅτι ἔχουν ἀλφαβητικὴ διάταξη, ἐνῶ γιὰ τὸν τύπο *Γραφικὰ* δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἀναφέρεται στὸν τρόπο γραφῆς τῶν λέξεων ἢ στὴν Ἁγία Γραφή, βλ. J. SCHNEIDER, *Les traités*, 418.

18. R. PINTAUDI, “Gli Epimerismi come fonti dell’*Etymologicum Parvum*”, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di lettere e filosofia. Serie III*, 51 (1975) 167-175.

19. Γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγηση βλ. R. PINTAUDI, *Etymologicum Parvum quod vocatur*, Milano 1973, σ. XV.

20. Βλ. σημ. 8.

21. Ὁ παλαιότερος κώδικας χρονολογεῖται στὰ 1100 μ.Χ. καὶ περιγράφεται λεπτομερῶς στὴ μελέτη τοῦ ST. MALECI, *Il codice Barberiniano Graecus 70 dell’Etymologicum Gudianum* [*Bollettino dei Classici dell’Accademia Nazionale dei Lincei. Suppl. n. 15*], Roma 1995.

22. Γιὰ τὴ χρησιμοποιοῦμενη ὀρολογία: Ἐπιμεριστὴς ὀνομάζεται ὁ συγγραφέας ἐπιμεριστικῶν κειμένων, ἐπιμερισμὸς ἡ ἐλάχιστη αὐτόνομη μονάδα ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ *λήμμα* (τὴν πρὸς ἀνάλυση λέξη) καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιμεριστικὲς ἐπεξηγήσεις, τὸ *γλῶσσημα* καὶ τὸ *ἐρμηνεύμα*. *Γλῶσσημα* εἶναι τὸ μονολεκτικὸ σχόλιο ποὺ ἀποδίδει συνήθως τὴ σημασία τῆς λέξης καὶ *ἐρμηνεύμα* τὸ ἀναλυτικὸ σχόλιο μὲ ποικίλες ἐπεξηγήσεις, γραμματικὲς, ὀρθογραφικὲς καὶ ἐτυμολογικὲς.

Τὸ παλαιότερο γνωστὸ χειρόγραφο τῶν Ἐπ. εἶναι ὁ *Baroccianus Gr. 50*²³, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται μεταξὺ ἐνάτου καὶ δεκάτου αἰῶνος²⁴ καὶ ἀποτελεῖ ἓνα *terminus ante quem* γιὰ τὴ χρονολόγησή τους. Ἀπὸ τὶς σημειώσεις τῶν περιθωρίων αὐτοῦ τοῦ κώδικα ἀντλοῦμε πληροφορίες γιὰ τὸ ὑλικὸ ποῦ χρησιμοποιήθηκε πρὸς ἐπιμερισμὸ καὶ γιὰ τὶς πηγές τῶν ἐρμηνευμάτων τῶν Ἐπ. Στὶς σημειώσεις τοῦ περιθωρίου του διαβάζουμε ὅτι ἐπιμερίστηκε κείμενο τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται *λέξεις τῆς γραμματικῆς*²⁵, ἄλλο μὲ τὴν ἐπιγραφή *λέξεις τοῦ Ψαλτῆρος*²⁶, ἄλλο ποῦ ἐπιγράφεται *Λέξεις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἁγίου Νικηφόρου*²⁷, καθὼς ἐπίσης, ὑπὸ τὸν τίτλο *τῶν Κανόνων* (= ΙΚ)²⁸, τὸ Λεξικὸ τοῦ Θεοδοσίου μοναχοῦ (= ΛΘ)²⁹, τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύει τὶς λέξεις τῶν ΙΚ. Δηλαδή τὸ πρὸς ἐπιμερισμὸ ὑλικὸ ἦταν γραμματικὸ, ψαλμικὸ, ἀγιολογικὸ, λεξικογραφικὸ καὶ ὕμνογραφικὸ.

Στὰ ἐρμηνεύματα τῶν Ἐπ. ὁ Cramer ἐπεσήμανε ὀμηρικὸς καὶ βιβλικὸς στίχους³⁰ καὶ ὁ J. Schneider³¹ ἐντόπισε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ὁρθογραφία τοῦ Γεωργίου Χοιροβοσκοῦ³², ἀπὸ τοὺς Ὁρθογραφικοὺς κανόνες τοῦ Θεογνώστου³³ καὶ ἀπὸ τὸ ΛΘ. Διαπιστώνουμε λοιπὸν

23. Γιὰ τὴ βιβλιογραφία τοῦ χειρογράφου βλ. J. IRIGOIN, "Pour un bon usage des abréviations: le cas du Vaticanus graecus 1611 et du Barocci 50", *Scriptorium* 48/1 (1994) 3-17.

24. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ *Baroccianus gr. 50* βλ. τὴν πλέον πρόσφατη περιγραφή του ἀπὸ τὸν F. RONCONI, "La miscellanea che non divenne mai silloge: il caso del codice Bodl. Barocci 50" στὸ *Selecta colligere*, II, *Beiträge zur Technik des Sammeln und Kompilierens griechischer Texte von der Antike bis zum Humanismus*, ἐπιμ. R. M. PICCIONE – M. PERKAMS (Testi e strumenti di letteratura greca antica, medievale e umanistica, 18) Alessandria 2005, 295-353 καὶ κυρίως στὴ σ. 297.

25. Βλ. στὸ ΑΟ, σ. 428, καὶ στὸν κώδικα φ. 292v.

26. Βλ. στὸ ΑΟ, σ. 428-9, καὶ στὸν κώδικα φ. 292v-293.

27. Βλ. στὸ ΑΟ, σ. 429-30, καὶ στὸν κώδικα φ. 293-293v.

28. Δηλαδή οἱ Ἰαμβικοὶ Κανόνες Χριστουγέννων, Φώτων καὶ Πεντηκοστής, οἱ ὁποῖοι ἀποδίδονται στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, βλ. σημ. 2.

29. Βλ. τὴν βιβλιογραφία ποῦ σημειώνεται στὴν σημ. 6.

30. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΟ, σ. 331.11 καὶ σ. 335.28.30.32.

31. J. SCHNEIDER, 418-424.

32. Βρίσκεται ἐκδεδομένη ἐπίσης στὸ ΑΟ, σ. 167-281. Πβλ. ὅσα γράφει ὁ J. SCHNEIDER, σ. 341-408.

33. Τὸ πλήρες κείμενο τῶν Κανόνων τοῦ Θεογνώστου στὸ ΑΟ, σ. 1-165. Γιὰ τοὺς Κανόνες 1-84 κριτικὴ ἔκδοσις ἀπὸ τὸν K. ALPERS *Theognostos. ΠΕΡΙ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑΣ. Überlieferung, Quellen und Text der Kanones 1-84*, Hamburg 1964. Γιὰ τὶς ὀρθογραφικὲς πηγές τοῦ κειμένου βλ. J. SCHNEIDER, σ. 231-234 καὶ 278-340 καθὼς καὶ τὸ βιβλιοκριτικὸ

πώς τὸ ΛΘ ὑπῆρξε ταυτόχρονα καὶ ὑλικὸ γιὰ ἐπιμερισμὸ καὶ πηγὴ τῶν ἐρμηνευμάτων.

Λεξικὸ Θεοδοσίου	Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ	Ἰαμβικοὶ Κανόνες
ἄθρῶν θεωρῶν, βλέπων ANDRÉS, Lexico, σ. 388	ἄθρει · ἐκ τοῦ δρῶ τὸ βλέπω, καὶ μετὰ τοῦ ἐπιτατικοῦ α ἄθρῶ, καὶ τροπῇ τοῦ δ εἰς θ ἄθρῶ τὸ βλέπω, καὶ ἄθρῶν ὁ πλάστης 337.1	ἄθρῶν ὁ πλάστης ἐν ζῶφω τῶν παισιμάτων II, 56
ἄκηράτου · ἄφθαράτου ANDRÉS, Lexico, σ. 388	ἄκήρατος · ἐκ τοῦ γήρας, γήρατος, μετὰ τοῦ στερητικοῦ α ἀγήρατος, καὶ τροπῇ ἀκήρατος ὁ ἄφθατος καὶ μὴ γηρῶν 343.21	ὄμβροβλυτεῖς μοι ῥεῖθρον ἐξ ἀκηράτου III, 38 λόγον κατοπτεύσοντες, ἐξ ἀκηράτου II, 63

Ἐπιπλέον, ὅπως φαίνεται στὸν πίνακα, στοὺς Ἐπ. οἱ λέξεις τῶν ΙΚ ἔγιναν *λήμματα* εἴτε μέσω τοῦ ΛΘ, εἴτε κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ κεῖμενο τῶν ΙΚ. Ἐπίσης στὰ ἐρμηνεύματα τῶν Ἐπ. ἐντοπιζονται ὀλόκληρες φράσεις ἀπὸ τοὺς ΙΚ³⁴. Διαπιστώνουμε λοιπὸν πὼς ἐπίσης καὶ οἱ ΙΚ ὑπῆρξαν ταυτόχρονα ὑλικὸ γιὰ ἐπιμερισμὸ καὶ πηγὴ τῶν ἐρμηνευμάτων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὴ συνέχεια θὰ ἐξετάσουμε ἐν παραλλήλῳ ΙΚ καὶ ΛΘ ἐν σχέσει μὲ τοὺς Ἐπ.

Ἐνδιαφέρον κυρίως παρουσιάζει ἡ περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Ἐπιμεριστὴς μελέτησε, ἀνέλυσε καὶ ἐνέταξε, ἀπὸ τὸ ΛΘ καὶ τοὺς ΙΚ, *λήμματα* στοὺς Ἐπ. καὶ χρησιμοποίησε τὰ ἐρμηνεύματα τοῦ ΛΘ καὶ φράσεις τῶν ΙΚ γιὰ νὰ σχηματίσει ἐπιμερισμούς. Ἀνάλογες μελέτες ἔχουν γίνε ἀπὸ τὸν B. Marzullo³⁵ γιὰ τὸ Λεξικὸ τοῦ Ἡσυχίου καὶ ἀπὸ τὸν P.

ἄρθρο K. ALPERS, “Die griechischen Orthographien aus Spätantike und byzantinischer Zeit”, BZ 97 (2004) 1-50.

34. Βλ. τὸ *λήμμα* ἀκραιφνέστατος (337.17), ποὺ δὲν ἀποτελεῖ λέξη τῶν ΙΚ, ὅμως περιέχει τὴ φράση *νέον περαίνεις τὸν φθαρέντα τῇ πλάνῃ*, ἀπὸ τὸν κανόνα στὰ Φῶτα.

35. B. MARZULLO, “La ‘copia contigua’ in Esichio”, *Quaderni dell’Istituto di Filologia Classica dell’Università di Cagliari* 3 (1968) 70-87.

Burguière³⁶ γιὰ τὸ Λεξικὸ τοῦ «Κυρίλλου», οἱ ὁποῖοι διερευνήσαν τὸν τρόπο συγγραφῆς καὶ τὴ χρῆση τῶν πηγῶν ἀπὸ τοὺς λεξικογράφους.

Τὸ πεδίο πὸν θὰ ἐρευνήσουμε παρουσιάζεται στὸν πίνακα πὸν ἀκολουθεῖ. Στὴ δεῦτερη στήλη καταγράφονται οἱ Ἐπ., στὴν τρίτη οἱ λέξεις τῶν ΙΚ καὶ ΛΘ, ἐνῶ στὴν τέταρτη δίνεται ἡ ποσοστὴση:

ΑΛΦΑΒΗΤΟΣ	Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ	Ἐπιμερισμοὶ τῶν Ἰαμβικῶν κανόνων	ΠΟΣΟΣΤΩΣΗ
Α	151	74	49%
Β	34	15	49%
Γ	20	7	35%
Δ	57	24	42,5%
Ε	98	21	22%
Ζ	9	3	33,3%
Η	23	4	17%
Θ	13	6	46%
Ι	18	7	38,8%
Κ	61	8	13%
Λ	29	6	20,6%
Μ	61	8	21%
Ν	22	6	27%
Ξ	3	0	0%
Ο	29	4	13,7%
Π	83	23	27,7%
Ρ	9	2	22,2%
Σ	57	9	15,7%
Τ	42	4	9,5%
Υ	10	2	20%
Φ	20	7	35%
Χ	18	1	5,5%
Ψ	5	0	0%
Ω	6	1	16%
Σύνολο	855	242	ΜΟ28.3%

Στὸν πίνακα τὸ ποσοστὸ τῶν ἐπιμερισμῶν πὸν συγγενεύουν μὲ τοὺς ΙΚ, εἴτε ἀπευθείας, εἴτε μέσω τοῦ ΛΘ, εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, 28.3%, ὄχι

36. P. BURGUIÈRE, "Cyrilliana. Observations sur deux manuscrits parisiens du Lexique de Cyrille", *Revue des Études Anciennes* 63 (1961) 345-361, 64 (1962) 95-108 καὶ 72 (1970) 364-384 (μὲ τίτλο, "Cyrilliana. Remarques sur la composition du Lexique de Cyrille").

ὅμως ἀνάλογο σὲ κάθε στοιχεῖο τῆς ἀλφαβήτου. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνομοιομορφία τοῦ λεξιλογίου τῶν ΙΚ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ μὴ ἀποκρυσταλλωμένη μέθοδο τῆς ἐπιμεριστικῆς ἐργασίας. Ἀριθμητικὰ πολυπληθέστεροι εἶναι οἱ ἐπιμερισμοὶ στὰ στοιχεῖα Α, Β, Δ, Ε, Π, ὅπου εἶναι καὶ συνεχεῖς καὶ διατεταγμένοι σὲ μικρὲς ομάδες.

ΕΠΙΜΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΑ
ΚΑΙ ΛΕΞΙΚΟΝ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ΛΘ στοὺς Ἐπ. εἶναι ἀρκετὰ ἐκτεταμένη, ὅχι ὅμως ὁμοιογενὴς σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη φανερώνει μιὰ προϋοῦσα διαφοροποίηση. Διακρίνουμε τρεῖς ομάδες *λημμάτων*. Ἡ πρώτη ἀπαρτίζεται ἀπὸ 72 ἐπιμερισμοὺς, στὰ στοιχεῖα Α, Β, Γ, Δ καὶ Ε (44, 9, 4, 12, 3) ἀντίστοιχα, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτούσια *λήμματα* τοῦ ΛΘ μὲ μονολεκτικὴ ἐρμηνεία, *γλώσσημα*, στοὺς ὁποίους ὁ Ἐπιμεριστὴς δὲν ἐπενέβη καθόλου³⁷. Οἱ ἐπιμερισμοὶ αὐτοὶ κατατάσσονται στὸ τέλος κάθε στοιχείου τῶν Ἐπ.

Ἡ δευτέρη ομάδα περιλαμβάνει 39 ἐπιμερισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κοινὸ μὲ τοὺς ΙΚ καὶ τὸ ΛΘ, τὸ *λήμμα*. Μόνον σὲ 17 ἀπὸ αὐτοὺς ἐντοπίζεται στὸ *ἐρμῆνευμα* θεοδοσιανὴ ἐπίδραση ἄλλοτε στὴν ἀρχή³⁸ καὶ ἄλλοτε στὸ τέλος³⁹ καὶ ἐμπλουτισμένη μὲ ἐπεξηγήσεις: *τονικὲς* [ἄσεμνα (344.7), θᾶπτον (377.8), λύμην (388.4)], γραμματικὲς [γεγῶσα (355.6), παμπήδην (404.5)], ἐρμηνευτικὲς [νάουσι (395.5)], καὶ ἐτυμολογικὲς [ἄσπετον (333.19), διαμπᾶξ (357.19), δυσκάθεκτον (359.20), εἴκαθεν (361.12), ἀκεύμενον καὶ ἐξακεύμενον (347.29), προμηθία (402.27), ὄρουσεν καὶ ἐξώρουσεν (425.25), λυγρῶς (385.13)]. Στὸν ὑπόλοιπος 22 ἐπιμερισμοὺς τὰ *λήμματα* λέξεις τῶν ΙΚ καὶ τοῦ ΛΘ συνοδεύονται μὲ *γλώσσημα* ἢ *ἐρμῆνευμα* ἐντελῶς διάφορο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ΛΘ: ἄρδην (344.3), ἀγριωπὸν (334.28),

37. Ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ μελετηθεῖ στὴ μελέτη μου πὸν σημειώνεται παραπάνω, σσημ. 16, κυρίως σ. 266-9. Σὲ αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ *πέλεια* = περιστερὰ (404.15) καὶ νὰ ἀφαιρεθεῖ τὸ *ἀλέκτωρ*.

38. Πρόκειται γιὰ τὰ *λήμματα* ἄσεμνα (344.7), ἀκεύμενον καὶ ἐξακεύμενον (347.29), διαμπᾶξ (357.19), εἴκαθεν (361.12), θᾶπτον (377.8), λύμην (388.4), προμηθία (402.27), ὄρουσεν καὶ ἐξώρουσεν (425.25).

39. Πρόκειται γιὰ τὰ *λήμματα* ἄσπετον (333.19), γεγῶσα (355.6), δυσκάθεκτον (359.20), λυγρῶς (385.13), νάουσι (395.5), παμπήδην (404.5).

ἄπλητα (343.1), ἀφύκτοις (347.21), αἰγλήντα (347.31), βρέτας (351.9), βεβυσιμένα (352.32), δοξούμενοι (358.3), εὐκτώως (369.20), ἠγκιστρωμένοι (374.7), ἤπειρον (376.4), ἰκνούμενον καὶ ἐξικνούμενον (379.16), ἰμερτόν (379.14), κλέος (383.23), μέλας (393.1), πόντος (399.14), πρόσθεν (402.25), πολυρρῦτοισι (402.31), πόλοιο (404.16), σέλας (411.16), τάλαινα (417.22), τριπτοὶ (417.23), φλυδούμενος (422.4).

Λεξικὸ Θεοδοσίου	Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ
ἄσεμνα · ἀπρεπῆ ANDRÉS, Lexico, σ. 388	ἄσεμνα · ἀπρεπῆ· ὀξύνεται· τὰ εἰς μνον δισύλλαβα εἰ ἔχει τὴν πρὸ τέλους συλλαβὴν φύσει μακρὰν, μονογενῆ μὲν ὄντα, βαρύνονται, τριγενῆ δὲ ὀξύνονται· ἕνμος· σκύμνος· τὸ μέντοι σεμνὸς τριγενὲς ὦν ὀξύνεται· ὁ σεμνὸς γὰρ, καὶ ἡ σεμνὴ, καὶ τὸ σεμνόν. 344.7
διαμπάξ · διόλου ANDRÉS, Lexico, σ. 389	διαμπάξ · ἀντὶ τοῦ διόλου· γίνεται ἐκ τοῦ πᾶς, Δωρικὴ τροπῆ τοῦ σ εἰς ξ πᾶξ, καὶ διαμπάξ. 357.19
δυσκάθεκτον · δυσκράτητον ANDRÉS, Lexico, σ. 389	δυσκάθεκτον · ἐκ τοῦ δυς μόριον καὶ τὸ κατέχω· δυσκράτητον . 359.20
ἄρδην · παντελῶς ANDRÉS, Lexico, σ. 388	ἄρδην · ψιλοῦται· γίνεται δὲ παρὰ τὸ ἀρῶ· τὸ ἀρμόζω ἄρδην· τὸ γὰρ ἐν τῷ ἅμα λεγόμενον ἀρμοζόντως γίνεται. 344.3

Ἡ τρίτη ομάδα συμπεριλαμβάνει 34 ἐπιμερισμοὺς ἐμφανῶς διαφοροποιημένους, τόσο στὸ λῆμμα ἀπὸ τὸ ΛΘ καὶ τοὺς ΙΚ, ὅσο καὶ στὸ ἐρμήνευμα. Οἱ διαφοροποιήσεις στὸ λῆμμα, ἐντοπιζόνται, στὴν πτώση: ἀκήρατος (343.21), ἀκηράτων (347.27), ἀρωγὸς (343.4), ἄρκυς (336.5), ἄρκυον (344.12), ἀγιστίαις (348.1), ἀγλὺς (350.18), δίνη (358.7), ἐλπίζ-ἐλπίδος (370.30), ζοφώδης (372.17), κευθμῶν (382.33), λόφος (385.15), μυχὸς (391.17), ὄλβος (397.6), πανόλβιος (402.23), προσηγῆς (402.12), πυρσὸς (404.28), σθένος (411.19), στὸ γένος: βροτήσιος (353.4), στὴ διάλεκτο: ἄχραντος (343.17), ἠπιώτατος (374.3) καὶ στὸν τύπο τοῦ ρήματος: ἄγραυλος (343.33-ἀπὸ μετοχή, ἀγραυλοῦντες, ἐπίθετο), ἄθρει (337.1 - ἀπὸ μετοχή, ἀθρῶν, προστακτικὴ), ἀνάσσω (343.3 καὶ 349.8), ἀρθροῖ (347.24), βακχεύω (352.28), δεδορκῶς (358.1), ἐξοιστρῶ (367.19 καὶ 368.12 - ἀπὸ μετοχὴ ἐξοιστρούμενου, ρῆμα), ναίω (395.3- ἀπὸ μετοχὴ ναίων, ρῆμα), περαίνω (404.7), στέργω (408.22), στέργει (411.34) - ἀπὸ ἀπαρέμφατο στέργειν ρῆμα).

Πιθανόν πολλές λέξεις από αυτές (λόφος, πυρσός, λέγω, κ.ά.) να βρίσκονται και σε άλλα κείμενα και τίποτα δεν μπορεί να αποδείξει ότι έχουν ληφθεί από τους ΙΚ. Άρκετες από αυτές όμως βρίσκονται σε συμπαγείς ομάδες λέξεων, όπως προαναφέραμε, προερχόμενες από τους ΙΚ. Φράσεις επίσης των ΙΚ βρίσκονται στα έρμηνεύματά τους [στέργω (408.22), άρθροϊ (347.24)], και σε όκτω από αυτές, οι οποίες σημειώνονται με πλάγια, ὁ *Ἐπιμεριστῆς* κράτησε μέρος τοῦ *έρμηνεύματος* τοῦ ΛΘ, στο ὁποῖο προσέθεσε ἐτυμολογικές, γραμματικές ἢ τονικές ἐπεξηγήσεις.

Ἰαμβικοί Κανόνες	Λεξικό Θεοδοσίου	Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικὰ
Νύμφης πανάγνου τὸν πανόλβιον τόκον I, 21.	π α ν ὀ λ β ι ο ν · π ἄ γ χ ρ υ σ ο ν , πάμπλουτον ANDRÉS, Lexico, σ. 393	πανόλβιος : ἐκ τοῦ ὄλβος τοῦτο ἐκ τοῦ ὄλος καὶ τὸ βίος, ὀλόβιος, καὶ ἐν συγκοπῇ ὄλβιος ὁ πάνυ πλούσιος. 402.23
Ναίων Ἰωνᾶς ἐν μυχοῖς θαλαττίους I, 66.	ναίων οἰκῶν ANDRÉS, Lexico, σ. 392	ναίω : τὸ οἰκῶ δίφθογγος ὅτι καὶ ναὸς ἐξ αὐτοῦ. 395.3
Ἦσχυνας, ὄλβον τῆς θεώσεως φέρων I, 93	ὄλβον χρυσὸν, πλουτοῦν ANDRÉS, Lexico, σ. 392	ὄλβος : ὁ πλούτος βαρύνεται τὰ εἰς βος λήγοντα δισύλλαβα κύρια ἢ προσηγορικά, μὴ ἐπίθετα, βαρύνονται οἶον, λέμβος βόμβος καὶ τὸ προσηγορικὸν καὶ ὄνομα πόλεως τύμβος ῥύμβος στίβος τρίβος· τὸ δὲ βαλβὸς ὀξύνεται ὅτε προσηγορικόν ἐστίν, ὅποτε δὲ κύριον, βαρύνεται φόλβος 397.6
Ἄθρων ὁ πλάστης ἐν ζόφω τῶν πταισμάτων II, 56	ἄθρων θεωρῶν, βλέπων ANDRÉS, Lexico, σ. 388	ἄθρει : ἐκ τοῦ δρῶ τὸ βλέπω, καὶ μετὰ τοῦ ἐπιτατικοῦ α ἄδρῶ, καὶ τροπῇ τοῦ δ εἰς θ ἄθρῶ τὸ βλέπω, καὶ ἄθρων ὁ πλάστης 337.1
Σειραῖς ἀφύκτοις ὄν διαρθροῖ δακτύλοις II, 57	διαρθροῖ διαπλάττει ANDRÉS, Lexico, σ. 389	ἄρθροῖ παρὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο παρὰ τὸ ἄρῶ τὸ ἀρμόζω ὄν διαρθροῖ δακτύλοις 347.25
Στέργειν μὲν ἡμᾶς ὡς ἀκίνδυνον φόβω I, 116	στέργειν ἀγαπᾶν, ἐμμένειν ANDRÉS, Lexico, σ. 394	στέργω εἰ μὲν συντίθεται μετὰ δοτικῆς σημαίνει τὸ ἀρκοῦμαι ὅταν δὲ συντίθεται μετὰ αἰτιατικῆς σημαίνει τὸ ἀγαπῶ, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης στέργειν γάρ ἡμᾶς ὡς ἀκίνδυνον φόβω 408.22

*ΕΠΙΜΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΡΑΦΙΚΑ
ΚΑΙ ΙΑΜΒΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ*

Πέραν τῶν ἤδη ἀναφερθέντων ἡ μελέτη τοῦ κειμένου τῶν Ἐπ. ἐπεσήμανε 95 ἐπιμερισμούς⁴⁰, τῶν ὁποίων τόσο τὸ λήμμα ὅσο καὶ τὸ γλώσσημα ἢ τὸ ἐρμήνευμα δὲν ἀνιχνεύονται στὸ ΛΘ ἀλλὰ μόνον στοὺς ΙΚ. Στὸ κείμενο αὐτῶν τῶν ἐπιμερισμῶν τὰ περισσότερα οὐσιαστικὰ βρίσκονται σὲ ὀνομαστικὴ ἐνικοῦ, ἐνῶ τὰ ρήματα βρίσκονται στὸ πρῶτο ἐνικὸ τῆς ὀριστικῆς τοῦ ἐνεστώτα, ἐκτὸς μιᾶς προστακτικῆς, δύο ἀπαρεμφάτων καὶ δύο μετοχῶν. Ἀρκετὲς ἀπὸ αὐτὲς τῆς λέξεις βρίσκονται καὶ σὲ ἄλλα κείμενα, θεωροῦμε ὅμως ἀρκετὰ πιθανὸ ὅτι σχετίζονται μὲ τοὺς ΙΚ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σχηματίζουν συμπαγεῖς ομάδες, ὅπως καὶ τὰ λήμματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ΛΘ, καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τύποι ὀρισμένων λέξεων [εὐπέτης (367.31), θεουδεῖς (377.29) λευχεμονεῖτω (389.3) συνδέονται ἅμεσα μὲ τοὺς ΙΚ. Σὲ αὐτοὺς τοὺς 95 ἐπιμερισμοὺς εἴτε προέρχονται ἀπὸ τοὺς ΙΚ, εἴτε ἀπὸ ἄλλο κείμενο, ὁ Ἐπιμεριστής

---

40. Πρόκειται γὰρ τὰ λήμματα: ἀπρόσιτος (334.19), αἴτιος (340.13 καὶ 345.15), αἰσχός (343.24), ἀρὰ (344.20), ἀνὴρ (345.12), ἄλλο (348.3), ἀνάσω (349.8), αἰσχύνω (350.22), βρότειον (353.1), βάτος (353.7), γαστήρ (355.30), γλωσσαλίαν (355.17), εὐχερῆ (362.24), ἔσχατος (363.14), δάκτυλος (356.13), δρόσος (356.17 καὶ 359.22), δεσπότης (357.21), δειματομένη (357.28), δυσμενής (357.26), δίψα (359.18), ἐμμανῶς (361.21), εἶς-ἐνὸς (364.13), εὐεργέτης (365.31), εἵνεκα (367.27), εὐπέτης (367.31), ἐφύμνια (368.1), ἐλιπτὸν (368.9), ἔρημος (368.21), ἐλπὶς-ἐλπίδος (370.3), ἐλεύθερος (371.10), εὐτόνωος (371.11), ζάλη (371.26), ζόφος (372.11), ἡλίον (373.6), θυμοφόρου (377.6), θεός (377.13), θρόνος (377.23), θάλασσα (377.27), θεουδεῖς (377.29), κάρα (382.29 καὶ 383.32), κῆμα (383.29), κύκλα (383.30), κόσμος (383.31), κάμινος (384.1), κλείω (384.2), λέγω (388.12), λιγαίνειν (387.31), λευχεμονεῖτω (389.3), μάγος (389.14), μόνος (391.3), μήτηρ (392.7), μελέεσιν (392.10), μολεῖν (392.16), μῖξει (393.23), νέος (394.11), νεύω (394.21), νεανικῶς (394.22), νομῆν (394.26), ὄφρυες (396.10), οὐσία (397.11), ὄλην (398.2), πλευρὰ (399.19), πυρπολῶ (401.34), παφλάζουσα (402.7), πλάνη (402.9), παισιμάτων (402.16), παντεπόπτης (402.21), παρθένος (403.1), πλατύνω (404.3), πλάστης (404.13), παῖς (405.6), πᾶσι (405.11), προσηῶς (406.29), ῥίζα (406.31), ῥάιδιον (407.6), ῥοιξηδὸν (407.17), σαφῶς (411.27), σβέσαι (411.32), σοφός (412.15), σάλον (412.20), σειραῖς (412.21), τάφος (417.17), ὕμνος (420.8), ὑπηρετής (420.13), φρυκτωρία (420.22), φίλος (421.26), φώτανγος (422.9), φλῶξ (422.17), φόβος (422.20), φάτνη (422.29), χαίρω (423.24).

ἐργάστηκε χωρὶς τὸ ΛΘ ἀλλὰ μὲ τὴ βοήθεια λεξικογραφικῶν, γραμματικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν πηγῶν⁴¹.

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΟΥ *ΕΠΙΜΕΡΙΖΕΙΝ*

Οἱ μέχρι τώρα ἀναφερθεῖσες κατηγορίες ἐπιμερισμῶν, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ διαβαθμισμένη διαφοροποίηση καὶ παντελῆ ἔλλειψη ὁμοιογένειας καὶ μάλιστα μέσα στὰ ἴδια στοιχεῖα τῆς ἀλφαβήτου, ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε, ἔστω καὶ ὑποθετικά, τὴ μέθοδο τοῦ *Ἐπιμεριστή*.

Τὰ αὐτούσια *λήμματα* τοῦ ΛΘ, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώτη ομάδα, εἶναι 44 καὶ βρίσκονται στὸ τέλος τῶν ἐπιμερισμῶν τοῦ Α. Στὸ ἴδιο στοιχεῖο περιέχονται καὶ ἄλλα 30 ποὺ ἀνήκουν στὴ δεύτερη καὶ στὴν τρίτη ομάδα. Εἰκοσιένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ *λήμματα* σχηματίζουν δύο συμπαγεῖς ομάδες (σημειώνονται μὲ πλάγια ὅσα περιέχουν στὸ ἐρμηνευμά τους θεοδοσιανὴ ἐρμηνεῖα καὶ μὲ ὑπογράμμιση ὅσα δὲν περιέχονται στὸ ΛΘ): [ἄπλητα, ἀνάσσω, ἀρωγός, ἀγνός, ἄχραντος, ἀκήρατος, αἴσχος, ἀνηλίων, ἀκεύμενον, ἄγραυλος, ἄρδην, ἄσεμνα, ἄρκυον, ἄρά] καὶ [ἀφύκτοις, ἀρθροῖ, ἀκηράτων, ἀκεύμενον καὶ ἐξακεύμενον, αἰγλήντα, ἀγιστίαις, ἄλλο], ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα βρίσκονται διασκορπισμένα μέσα στὸ κείμενο τῶν *Ἐπ.* Παρατηροῦνται ὀρισμένες ἠθελημένες μᾶλλον ἐπαναλήψεις (ἀκήρατος-ἀκηράτων, ἀκεύμενον-ἀκεύμενον καὶ ἐξακεύμενον) μὲ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἐπαναλαμβανόμενα νὰ ἔχει ἐντελῶς διαφορετικὸ ἐρμηνευμα.

Καὶ στὸ στοιχεῖο Β, σὲ πολὺ κοντινὲς ἀποστάσεις, ὑπάρχουν καὶ τὸ *βακχεύω* καὶ τὸ *βακχεύασα* καθὼς καὶ τὸ *βρότειον*, *βροτήσιος*, *βροτησία* καὶ *βροτισίων* ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο τελευταῖα εἶναι θεοδοσιανά. Μάλιστα ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ θεοδοσιανοῦ *βροτισίων βροτείων λόγων* γίνεται κατανοητὸ γιατί ὁ *Ἐπιμεριστής* προέταξε τὸ *βρότειον τὸ τει δίφθογγος, ὡς μετουσιαστικόν ὁμοίως καὶ τὸ λεόντειον καὶ δρακόντειον τὰ διὰ τοῦ εἰος μετουσιαστικὰ διὰ τῆς εἰ διφθόγγου γράφεται* (353.1), ἐρμηνεύοντας τὸ *γλώσσημα* τοῦ Θεοδοσίου.

Κάτι ἀνάλογο συνέβη καὶ στὸ στοιχεῖο Γ. Σὲ κοντινὴ συνέχεια ἐμφανίζεται δύο φορὲς τὸ *γεγῶσα*. Τὴ δεύτερη φορὰ ἔχει ληφθεῖ ἀπὸ τὸ

41. Ἡ ἐργασία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν πηγῶν τῶν ἐρμηνευμάτων θὰ γίνῃ στὴν ἔκδοση τῶν *Ἐπ.* τὴν ὁποία ἐτοιμάζουμε.

θεοδοσιανὸ λεξικό: γεγῶσα γεγонуία. Στὸν προτασσόμενον ἐπιμερισμὸ ὁ Ἐπιμεριστὴς ἐξηγεῖ γιατί ὁ Θεοδόσιος ἐρμηνεύει τὸ γεγῶσα μὲ γεγонуία:

γεγῶσα μετοχή ἐκ τοῦ γῶ τὸ χωρῶ, ὁ μέλλον γήσω, ὁ παρακειμένος γέγηκα, καὶ τὸ Ἰωνικὸν γέγαα ἐπὶ γὰρ τοῦ παρακειμένου, ἥνίκα ὑφαίρεισιν ποιήσονται τοῦ συμφώνου, τότε καὶ συστολή παρακολουθῆ ἢ μετοχή γεγαῶς, γεγῶς, καὶ γεγαῶτος, γεγῶτος, τὸ θηλυκὸν τὸ μὲν ὑπὲρ τρεῖς συλλαβὰς, γίνεται γεγανία, τὸ δὲ τρισύλλαβον γεγῶσα ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ὑπὲρ τρεῖς συλλαβὰς ὄντων μετοχῶν τὸ θηλυκὸν διὰ τοῦ νια γίνεται οἷον ἐστὶν τὸ βεβανυία ἔστιν γὰρ ὑπὲρ τρεῖς συλλαβὰς ἐπὶ δὲ τρισύλλαβον γίνεται μεμῶσα, ὡς γεγῶσα ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπὲρ τρεῖς συλλαβὰς, οὐ γίνεται ἢ μετοχή διὰ τοῦ ωσα, ἀλλὰ τοῦ νια. 355.6

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται ὡς τὸ στοιχεῖο E: *δυσκάθεκτον ἐκ τὸ δυσμόριον καὶ τὸ κατέχω δυσκράτητον καὶ λίγο παρακάτω τὸ θεοδοσιανὸ δυσκάθεκτον δυσκράτητον.*

Καταλήγουμε στὴν ἄποψη, γιὰ τοὺς ἐπιμερισμοὺς ἀπὸ τὸ A-E, ὅτι μᾶλλον ὁ Ἐπιμεριστὴς τοὺς συντάσσει ἔχοντας ὑπόψη του τὸ ΛΘ, τὸ ὁποῖο καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀφομοιώσει καὶ καταβάλλει προσπάθεια νὰ ἐτυμολογήσει τίς ἐρμηνεῖες του καὶ νὰ προσθέσει πληροφορίες γραμματικοῦ κυρίως περιεχομένου γιὰ τὸν ἀναγνώστη. Ὡς τὸ E ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ διαβάσει τὸ ΛΘ, ἀφοῦ περιέχεται στοὺς Ἐπ. Στὰ ἐπόμενα στοιχεῖα, μετὰ τὸ E, ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν συνεχίστηκε. Μάλιστα μειώνονται αἰσθητὰ οἱ ἐπιμερισμοὶ τῶν ΙΚ, μὲ ἐξαίρεση αὐτοὺς τοῦ στοιχείου Π, στοῦ ὁποῖου τὰ ἐρμηνεύματα συναντᾶμε θεοδοσιανὴ ἐπίδραση. Ὁ Ἐπιμεριστὴς σταθερὰ πλέον κατασκευάζει δικούς του ἐπιμερισμοὺς καὶ σπανίως δανεῖζεται καὶ δὲν ἀντιγράφει λήμματα τοῦ ΛΘ. Προσπαθεῖ ἐπίσης τὸ λῆμμα νὰ φαίνεται τελειῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τοὺς ΙΚ καὶ τὸ ΛΘ καὶ γι' αὐτὸ τὸ καταγράφει στὴν ὀνομαστικὴ καὶ τοῦ προσθέτει δικές του ἐρμηνεῖες. Πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι ἄλλαξε ἢ μέθοδος ἢ ὁ ἐπιμεριστὴς;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Τὸ ΛΘ καὶ οἱ ΙΚ προσέφεραν ὑλικὸ γιὰ ἐπιμερισμὸ καὶ ὑπῆρξαν ταυτόχρονα πηγὴ τῶν ἐρμηνευμάτων τῶν Ἐπ. Κοντολογίς οἱ ΙΚ ὑπῆρξαν ἓνα ποιητικὸ κείμενο ἀναφορᾶς γιὰ τὸν συντάκτη / συμπιλητὴ τῶν Ἐπ..

Τὰ ἀρχικά στοιχεία Α-Ε τῶν Ἑπ. ἐρμηνεύουν τὸ κείμενο τῶν ΙΚ καὶ συμπληρώνουν ταυτόχρονα τὸ ΛΘ. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν λημμάτων τῶν ΙΚ στοὺς Ἑπ. φανερῶνει ὅτι μᾶλλον τὸ κείμενο τῶν ΙΚ διαβαζόταν καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου, πιθανὸν διδασκόταν καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ δυσνόητο λεξιλόγιό τους ἔχρηζε ποικίλων ἐπεξηγήσεων.

2. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐρμηνευόμενες λέξεις τῶν ΙΚ στοὺς Ἑπ. εἶναι κατὰ 95 περισσότερες ἀπ' ὅ,τι στὸ ΛΘ καθὼς καὶ ἡ ὑπαρξὴ ὁλοκλήρων φράσεων τῶν ΙΚ (*ἔκριζον ἦκεις* 406.33, *ὄν διαρθροῖ δακτύλοις* 347.25, *ἐξ ἀκηράτων* 347.27, *ἐξοιστρομένου γάρ* 367. 20, *στέργειν γὰρ ἡμᾶς ὡς ἀκίνδυνον φόβω* 408.25, *ἀθρῶν ὁ πλάστης* 337.3 καὶ *νέον περαίνεις τὸν φθαρέντα τῇ πλάνῃ* 337.26) στοὺς Ἑπ. πιστοποιεῖ ὅτι ὁ Ἐπιμεριστὴς γνώριζε, ὅπως εἰπώθηκε, τὸ κείμενο τῶν ΙΚ. Αὐτὲς καὶ μόνον τὶς φράσεις μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς ἔμμεση παράδοση τοῦ κειμένου ὁ μελλοντικὸς ἐκδότης τῶν ΙΚ. Ἀντίθετα οἱ λέξεις τῶν ΙΚ ποὺ βρίσκονται στοὺς Ἑπ. δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴ μελλοντικὴ ἔκδοση τῶν ΙΚ διότι ἔχουν ὑποστῆ ἐπεξεργασία ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μποροῦν εὐκόλα νὰ ἀπαλλαγοῦν.

3. Ἡ ἔλλειψη μαρτυριῶν γιὰ τὰ κείμενα ποὺ ἐδιδάσκοντο στὴ βυζαντινὴ ἐκπαίδευση ἀναγκαστικὰ ὀδηγεῖ τὴν ἔρευνα στὶς ἔμμεσες μαρτυρίες. Μία ἀσφαλὴς ὁδὸς πρὸς τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τοῦ βυζαντινοῦ σχολείου τῆς μέσης βαθμίδας θὰ ἦταν οἱ *ἐπιμερισμοί*, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀνανεωμένες μεθόδους ἀναλύουν κείμενα, τὰ ὁποῖα μὲ βεβαιότητα δὲν μποροῦσε νὰ διδάξῃ ὁ γραμματιστής, καὶ ἦσαν ἰδιαίτερα ἀγαπητὰ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία (ψαλμοί, Ὅμηρος).

4. Ἡ μελέτη τῶν βυζαντινῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν ἐκμάθηση καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ συγχρόνως ὄχι ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένη. Ἡ σύγχρονη ἔρευνα, ὅταν ἀσχολεῖται μὲ αὐτά, ἐπικεντρῶνεται συνήθως σὲ ὁμοειδῆ κείμενα τῶν ἀλεξανδρινῶν κυρίως χρόνων ποὺ ἀπετέλεσαν πηγές τους καθὼς καὶ σὲ συγγραφεῖς ὡς τὸν τέταρτο αἰῶνα, τῶν ὁποίων οἱ γλωσσικὲς διατυπώσεις χρησίμευσαν ὡς παραδείγματα χρήσης τῆς γλώσσας αὐτῶν τῶν κειμένων. Ἡ προσεκτικότερη ὅμως ἀνάλυση τῶν κειμένων τοῦ βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ ἀποκαλύπτει καὶ νεότερες πηγές, δηλαδή μετὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα. Βρισκόμαστε λοιπὸν μπροστὰ στὸ φαινόμενο τῆς συνεχοῦς μελέτης καὶ ἀνατροφοδότησης τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου ἀπὸ τὴ συγχρονία του, καὶ ὄχι ἀπλῶς στὴ χρῆση παλαιότερων καταξιωμένων συγγραφέων.

ΕΠΙΜΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΑ AND IAMBIC CANONS FOR
CHRISTMAS, EPIPHANY AND PENTECOST

This article focuses on the sources of the text *Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικά*, and on their relation with the iambic canons for Christmas, Epiphany and Pentecost attributed to St John Damascene. The so called *Ἐπιμερισμοὶ* is further compared to the small *Lexicon* referring to the same canons and attributed to the monk Theodosius. Taking as a point of departure the text attributed to John Damascene and analyzing the use of words herewith we arrive to the conclusion that the anonymous compiler of the *Ἐπιμερισμοὶ* has borrowed from Theodosius' *Lexicon* most of the words and relevant explanations he uses, as well as individual explanations which are used cut off from the original word which they explain. In the *Ἐπιμερισμοί*, certain difficult words employed in the iambic canons are interpreted; moreover, in the same text, entire phrases are used as an example of the use of the Greek language. The reason why the relation between these texts is analyzed here is to reveal the way in which the *Ἐπιμερισμοὶ* were composed and the particular ways the author employed to compile his text.

